

УДК 378.147:811.161.2+821.161.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2020-2(333)-2-54-61

Попова Людмила Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки
НАПН України, м. Київ, Україна.

pl09122003@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2021-3348>

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОМПЕТЕНТІСНІЙ ПАРАДИГМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Засоби навчання є одним зі складників компетентісно орієнтованого уроку української мови. З одного боку, вони «впливають на діяльність суб'єктів навчання і організацію дидактичного процесу, створюють умови для забезпечення можливості досягнення конкретних, заздалегідь сформульованих, цілей навчання, які можуть характеризувати якість дидактичного процесу. З іншого боку, їм завжди притаманна різноманітність форм реалізації та методик їх використання, вони підпорядковуються тій парадигмі освіти, що склалася у суспільстві» (Жук, 2008, с. 313).

Проблема вибору засобів навчання та застосування їх на уроках української мови не нова в українській лінгводидактиці, про що переконливо свідчить аналіз публікацій учителів-словесників і вчених (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, С. Караман, І. Кучеренко, О. Кучерук, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентиліук та ін.). Лінгводидакти у своїх дослідженнях виокремили критерії добору засобів навчання відповідно до мети й типу уроку, розробили й описали методика застосування їх тощо. Практичний аспект використання засобів навчання розкрито в численних публікаціях учителів української мови та літератури. Узагальнення здобутих і вчителями, і вченими результатів переконує в тому, що зміни в чинних документах, які регулюють організацію освітнього процесу, створення нових навчальних платформ і вимоги суспільства до рівня сформованості ключових компетентностей випускників закладів освіти стимулюють наукову й учительську спільноту до осучаснення вже апробованих засобів навчання, пошуку нових і розроблення методик їх застосування. Зокрема, за результатами опитування вчителів-предметників, понад 80% із них застосовують засоби навчання щорочно, крім підручників української мови, презентацій, таблиць і схем, словесники використовують карти пам'яті, лепбуки, хмарки слів, відеозаписи тощо, а на запитання «Чи впливає, на Вашу думку, застосування засобів навчання на ефективність сприймання учнями навчальної інформації?» понад 85% опитаних відповіли

ствердно. Зазначене уможливило висновок, що в умовах компетентнісної освіти проблема застосування засобів навчання загалом та української мови зокрема набуває нових аспектів дослідження.

Мета статті – визначити лінгводидактичний потенціал засобів навчання української мови у формуванні предметної та ключових компетентностей учнів.

У наукових дослідженнях є чимало визначень *компетентності*. Вартісним для нашої розвідки вважаємо міркування Н. Голуб та А. Фасолі: «компетентність як синтетичний термін поєднує в собі готовність до цілевизначення, планування, дій, оцінювання й рефлексії, що у процесі вияву її передбачає реалізацію таких дій: зрозуміти, продемонструвати, оцінити, застосувати, використати, довести, сприяти, обрати, обґрунтувати, побудувати, розвинути» (Голуб, 2019, с. 5); «у визначенні компетентності йдеться про здатність не лише застосовувати засвоєні, а й набувати нові знання і вміння, що передбачає встановлення учнем меж власного знання і незнання, розуміння, де і як потрібно шукати необхідні знання, до кого, за потреби, звернутися, і, головне, бути внутрішньо готовим до цього, не губитися в таких ситуаціях» (Фасоля, 2014, с. 15).

З огляду на зазначене виникає запитання, яка роль засобів навчання в розвитку готовності й здатності особистості до здобуття нових знань, у формуванні в неї вмінь і навичок, важливих для подальшої самоосвіти. Відповідь на нього формуємо на основі вивчення праць українських дослідників. По-перше, у контексті компетентнісно орієнтованого навчання української мови засоби доцільно вважати репрезентантами інформації, функція яких не лише унаочнювати навчальну інформацію, а й активізувати пізнавальну й творчу діяльність учнів, стимулювати їх до прогнозування ситуацій, у яких доцільно застосовувати здобуті знання, набуті вміння й навички, спонукати до створення власного творчого продукту – результату їхніх освітніх досягнень (Попова, 2019, с. 103–104). По-друге, більшість засобів навчання можуть одночасно виконувати різні функції. На це впливає мета застосування їх (репрезентація певної навчально-пізнавальної інформації, стимулювання учнів до набуття досвіду здійснення мисленнєвих операцій, контроль рівня знань, умінь і навичок тощо), здатність учнів до самоосвіти, рівень професіоналізму вчителя та ін. На підтвердження зазначеного наведемо думку М. Фіцули: «Слово вчителя – найістотніший засіб навчання. За допомогою слова вчитель організовує засвоєння знань учнями, формування в них практичних умінь і навичок. ... Підручник як важливий засіб навчання слугує учневі для відновлення в пам'яті, повторення та закріплення знань, здобутих на уроці, виконання домашнього завдання, повторення пройденого матеріалу. Інші засоби навчання виконують різноманітні функції: одні замінюють учителя як джерело знань; другі – конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє вчитель; треті – є прямими об'єктами вивчення, дослідження...» (Фіцула,

2002, с. 140–141). По-третє, окремі засоби навчання є інструментом організації самостійної діяльності учнів. За допомогою певних засобів можна самостійно здобувати знання, тобто вивчати теоретичний матеріал, набувати нових умінь і навичок, що актуально саме нині, коли набирає обертів процес розроблення й упровадження електронних підручників, дистанційних курсів, моделей змішаного навчання тощо.

Зважаючи на зазначене, підсумовуємо: використання на уроці української мови засобів навчання дає змогу вчителю-словеснику унаочнити вербально викладену ним навчальну інформацію, активізувати набуття учнями вмінь і навичок, досвіду різних видів діяльності тощо, тобто навчити учня. Водночас, якщо учень самостійно здобуває знання, формує вміння й навички, наприклад, під час реалізації однієї з моделей змішаного навчання, доцільно говорити про такі засоби, що є основним джерелом інформації, дидактичним механізмом, який запускає його практичну діяльність. Наприклад, старшокласники, самостійно складаючи таблицю чи схему, записуючи навчальне аудіо або відео, створюючи текст, мапу пам'яті чи колаж, не лише здобувають нові знання, удосконалюють набуті раніше вміння й навички, вчать нестандартно презентувати свій творчо-інтелектуальний продукт, а й набувають ознак суб'єктності, оскільки створений ними і для них засіб навчання може в майбутньому бути використаний іншими суб'єктами освітнього процесу. А це, зі свого боку, посилює відповідальність за якість створеного продукту. Крім того, якщо раніше шкільний підручник був для вчителя й учнів чи не єдиним універсальним засобом навчання/вивчення (навчаю – розвиваю – перевіряю), то нині такі функції повністю або частково на себе перебирають електронні засоби (підручники, посібники, хмарні сервіси, дистанційні курси тощо) (Попова, 2019).

Зважаючи на зазначене, маємо дати відповідь на запитання «Які засоби навчання ефективно впливають на формування ключових і предметної компетентностей учнів на уроках української мови?». Припускаємо, що відповідь на це запитання не може бути однозначною, оскільки вибір засобу залежить від теми уроку, його структурного компонента, рівня знань, умінь і навичок учнів, їхнього досвіду працювати з різними джерелами інформації, здатності самостійно здобувати знання, моделювати шляхи їх застосування тощо. Важливо, щоб вибір засобу був методично вмотивованим і виправданим. Це дасть змогу комплексно реалізувати освітню, інформаційно-ілюстративну, стимульовальну, інтегровальну й контрольну функції засобів навчання. Покажемо це на прикладі вправ:

Вправа 1. I. Прочитайте уривок зі статті. Знайдіть у ній приклади, які переконують, що впровадження інновацій в агрокомплекс зумовить розроблення новітніх технологій в інших галузях. Спрогнозуйте, про які ще чотири технології може далі йтися в статті.

II. 1. Випишіть із тексту синоніми до слів *вкладення, промисловість, небосяг, запаси*.

2. Доберіть пароніми до слів *споживний*, *виклик* і поясніть їх значення.

З приходом Четвертої індустріальної революції перед агропромисловим комплексом постали глобальні виклики, спричинені стрімким розвитком технологій.

Виклики майбутнього не можна вирішити за допомогою методів минулого. Саме тому інвестиції в дослідження агропромисловості та в розвиток індустрії важливі як ніколи раніше. Головним елементом в агропромисловому комплексі майбутнього є об'єднання високих технологій, які зроблять аграрну галузь більш ефективною і стабільною індустрією.

До вашої уваги п'ять інноваційних технологій в агропромисловому комплексі, які в буквальному сенсі здатні перенести сільське господарство з полів у хмарочоси.

Вірогідно, перед нашим світом у майбутньому буде стояти складний виклик нестачі ресурсів і голоду. Згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, чисельність людства до 2050 року сягатиме позначки в 10 млрд населення. Але вже сьогодні в різних частинах земної кулі голодує приблизно 800 млн людей. Цю проблему здатний вирішити новий метод виробництва споживних продуктів – вирощування продукції на вертикальних фермах.

Вони стали справжнім проривом у сільськогосподарській галузі. Складаються вертикальні ферми з рядів піддонів з рослинами, які тягнуться вгору. У процесі вирощування рослин у такій фермі можна зекономити 95% водних ресурсів та використовувати менше добрив і пестицидів. Ці ферми можна будувати поруч з великими містами або навіть у хмарочосах. У такий спосіб можна легко скоротити маршрут від ферми до магазинів, і продукція буде ставати для покупця більш доступною.

Також вертикальні ферми допоможуть вирішити проблему зберігання і транспортування їжі. Завдяки можливості будувати такі ферми поблизу міських центрів, транспортування продуктів у магазини може становити лише 10 хвилин (За Максимом Карижським).

2. Визначте в тексті такі абзаци: 1) у якому висловлено припущення про виклик майбутнього, 2) у якому описано переваги вертикальних ферм, 3) у якому окреслено проблеми, що можуть бути розв'язані завдяки використанню таких ферм.

3. Висловіть міркування стосовно того, які професії стануть популярними в майбутньому у зв'язку з активним упровадженням інноваційних технологій в агрокомплекс.

Вправа 2. I. Як часто вам доводиться створювати дописи в соціальних мережах? Які дописи набирають найбільше вподобайок?

II. Прочитайте значення слів. Сформулюйте 3 особливості допису, у якому діляться враженнями.

- Дописувати – 1. Закінчувати писати; писати до якої-небудь межі.
2. Писати додатково до чого-небудь; додавати до написаного раніше.
3. Надсилати свої дописи до якого-небудь друкованого органу.*

Допис – стаття, повідомлення про що-небудь, написані для газети, журналу і т. ін. кореспондентом або читачем.

Враження – 1. Те, що залишається у свідомості людини від баченого, пережитого. 2. Вплив чого-небудь на когось. 3. Думка, уявлення, що складається внаслідок знайомства, зіткнення з ким- або чим-небудь.

III. Розгляньте схему й доповніть її іншими видами дописів. Які із зазначених дописів ви найчастіше складаєте? Визначте функцію кожного з них. Наведіть приклади дописів (за потреби скористайтесь власними сторінками в соціальних мережах).

IV. Складіть допис, у якому поділіться враженнями від цікавої віртуальної екскурсії одним із музеїв.

Отже, засоби навчання української мови мають значний лінгводидактичний потенціал у формуванні предметної та ключових компетентностей учнів, оскільки допомагають розв'язати низку педагогічних завдань, зокрема активізувати пізнавальну, творчу діяльність здобувачів освіти завдяки розширенню можливостей представлення навчальної інформації, а також збагатити урок української мови цікавими відомостями, що сприятиме посиленню мотивації учнів до опанування предмета.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні засобів навчання української мови як методичного інструментарію для роботи в умовах дистанційного навчання.

Список використаної літератури

1. Голуб Н. Компетентісно орієнтоване навчання української мови учнів ліцею: проблеми і перспективи. *Концептуальні засади компетентісного навчання української мови: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ)*. Київ: Пед. думка, 2019. С. 4–6.

2. Жук Ю. О. Засоби навчання. *Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; головний редактор академік НАН і АПН України, Президент АПН України В. Г. Кремень*. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 313–314. **3. Попова Л.** Засоби компетентнісно орієнтованого навчання української мови учнів ліцею. *Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2019 рік*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, Педагогічна думка, 2019. С. 103–104. **4. Попова Л. О.** Функційний аспект використання засобів навчання на уроках української мови в 10–11 класах ліцею. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 6. С. 6–8. **5. Фасоля А.** Компетентнісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація? *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 5. С. 14–20. **6. Фіцула М. М.** *Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. заклад. освіти*. Київ: Видав. центр «Академія», 2002. 528 с.

References

1. Holub, N. (2019). Kompetentnisno oriientovane navchannia ukrainskoi movy uchniv litseiu: problemy i perspektyvy [Competently oriented teaching of the Ukrainian language of the Lyceum students: problems and perspectives]. *Kontseptualni zasady kompetentnisnoho navchannia ukrainskoi movy: zbirnyk materialiv* (pp. 4–6). Kyiv: Ped. dumka [in Ukrainian]. **2. Zhuk, Yu. O.** (2008). Zasoby navchannia [Learning tools]. *Entsyklopediia osvity / Kremen V. H. (Hol. red.)*. (pp. 313-314). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]. **3. Popova, L.** (2019). Zasoby kompetentnisno oriientovanoho navchannia ukrainskoi movy uchniv litseiu [Means of competently oriented teaching of the Ukrainian language of the Lyceum students]. *Anotovani rezultaty naukovo-doslidnoi roboty Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy za 2019 rik*. (pp. 103-104). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, Pedahohichna dumka [in Ukrainian]. **4. Popova, L. O.** (2019). Funktsiyni aspekt vykorystannia zasobiv navchannia na urokakh ukrainskoi movy v 10–11 klasakh litseiu [Functional aspect of the use of teaching aids in Ukrainian language classes in 10-11 Lyceum classes]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 6, 6-8. [in Ukrainian]. **5. Fasolia, A.** (2014). Kompetentnisno zoriientovani zavdannia: novatsiia? Imitatsiia? [Competently oriented tasks: an innovation? Imitation?]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 5, 14-20 [in Ukrainian]. **6. Fitsula, M. M.** (2002). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv: Vydav. tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].

Попова Л. О. Засоби навчання української мови в компетентнісній парадигмі сучасної освіти

У статті визначено лінгводидактичний потенціал засобів навчання української мови у формуванні предметної та ключових компетентностей учнів ліцею. Наголошено на тому, що в контексті компетентнісно орієнтованого навчання української мови засоби доцільно вважати репрезентантами інформації, функція яких не лише унаочнювати

навчальну інформацію, а й активізувати пізнавальну й творчу діяльність учнів, стимулювати їх до прогнозування ситуацій тощо. Акцентовано на тому, що застосування засобів навчання української мови під час організації урочної і самостійної діяльності учнів позитивно впливає на ефективність формування в них предметної і ключових компетентностей. З'ясовано, що для вчителя-словесника засоби навчання є інструментом унаочнення викладеної ним вербально навчальної інформації, активізації набуття учнями вмінь і навичок, досвіду різних видів діяльності тощо, водночас для учня засоби є основним джерелом інформації, дидактичним механізмом, який запускає його практичну діяльність. Наведено критерії вибору засобів навчання, урахування яких уможливить комплексну реалізацію їх функцій (освітньої, інформаційно-ілюстративної, стимулювальної, інтегративної і контрольної). Подано приклади застосування окремих засобів навчання. Доведено, що засоби навчання української мови мають значний лінгводидактичний потенціал у формуванні предметної та ключових компетентностей учнів, оскільки допомагають розв'язати низку педагогічних завдань, зокрема активізувати пізнавальну, творчу діяльність здобувачів освіти завдяки розширенню можливостей представлення навчальної інформації, збагатити урок української мови цікавими відомостями.

Ключові слова: засоби навчання української мови, предметна й ключові компетентності, учні ліцею.

Попова Л. А. Средства обучения украинскому языку в компетентностной парадигме современного образования

В статье определен лингводидактический потенциал средств обучения украинскому языку в формировании предметной и ключевых компетентностей учащихся лицея. Отмечено, что в контексте компетентностно ориентированного обучения украинскому языку средства целесообразно считать репрезентантами информации, функция которых не только иллюстрировать учебную информацию, но и активизировать познавательную и творческую деятельность учащихся, стимулировать их к прогнозированию ситуаций и т.д. Автор акцентирует внимание на том, что применение средств обучения украинскому языку при организации урочной и самостоятельной деятельности учащихся положительно влияет на эффективность формирования у них предметной и ключевых компетентностей. Выяснено, что для учителя-словесника средства обучения являются инструментом иллюстрации изложенной им вербально учебной информации, активизации приобретения учащимися умений и навыков, опыта различных видов деятельности и т.д., в то же время для учащегося средства являются основным источником информации, дидактическим механизмом, который запускает их практическую деятельность. Приведены критерии выбора средств обучения, учет которых позволит комплексно реализовать их функции (образовательную, информационно-иллюстративную, стимулирующую, интегрируемую и контрольную). Представлены примеры применения отдельных средств обучения. Доказано, что средства обучения украинскому языку имеют значительный

лингводидактический потенциал в формировании предметной и ключевых компетентностей учащихся, поскольку помогают решить ряд педагогических задач, в частности активизировать познавательную, творческую деятельности учащихся благодаря расширению возможностей представления учебной информации, обогатить урок украинского языка интересными сведениями.

Ключевые слова: средства обучения украинскому языку, предметная и ключевые компетентности, учащиеся лица.

Popova L. Ukrainian Language Teaching Aids in the Competence Paradigm of Modern Education

The article identifies the linguodidactic potential of teaching aids used at Ukrainian language lessons to form the subject and key competences of lyceum students. It is emphasized that in the context of competently oriented Ukrainian language study, it is advisable to consider teaching aids as representatives of information and their function is not only to refine the educational information, but also to stimulate students' cognitive and creative activity, to stimulate them to predict situations, etc. It is emphasized that the teaching aids of competently oriented Ukrainian language study and their usage during the lesson and the independent activity of students has a positive effect on the effectiveness of the subject and key competences formation. It has been found out that the language teacher uses teaching aids to clarify the verbal educational information he presents, to enhance the acquisition of skills and experiences of different activities that students get, etc., while at the same time for students the learning tools are the main source of information, a didactic mechanism that triggers their practical activity. The criteria for teaching aids choice is presented that has a great impact on the complex realization of educational, informational, illustrative, stimulating, integrating and controlling functions of teaching aids. The article provides the examples of some particular teaching aids and their implementation. Ukrainian language teaching aids have been proved to have considerable linguistic and didactic potential in the forming of subject and key competences, as they help to solve a number of pedagogical tasks, to enrich the lesson of the Ukrainian language by interesting information.

Key words: Ukrainian language teaching aids, subject and key competences, lyceum students.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2020 р.

Прийнято до друку 01.03.2020 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.